

Jókai Mór

A magyar nép élce

A magyar néphumorról

Részlet az író 1860-ban tartott akadémiai székfoglaló előadásából

Tekintetes Akadémia! Igen tisztelt Tudós Uraink!

■ Amidőn e jelen tárgyat választám székfoglaló értekezésem alapjául, nem volt szándékom csupán egy mulatságos estét szerezni magasra becsült tudós férfainknak; hanem óhajtám a tudományos világ figyelmét felhívni egy eddigelé ügyeleltre nem méltatott, talán meg is vett, mindenesetre kevéssé becsült tárgyra, mely pedig a bűvárlatot éppen úgy megérdemli, mint hazánk régiségтана; értem a nép adomáit.

Érezte már a Kisfaludy Társaság a nép teremtő lelkének fontosságát irodalmunkra nézve, amidőn elrendelé, hogy a hazában divatozó népdalok összegyűjtessenek. Az eredmény meglepő volt, nem is sejtett gazdagság, felfedezetlen szépségek, új formák, ezerszínű változat tárult elénk, s e gyűjtemények hatása megérzett a következő évtized költőinek versezetén; akik különösen egyet tanultak meg abból: meg tudni választani az érzésekhez az alakot, éreztetni a rímmel az eszmét, zengést adni a gondolatnak.

Hasonló fontossággal bírnak ránk nézve a nép adomái. Semmi népleírás oly jól nem rajzolja egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint ahogy képes az önmagát rajzolni adomáiban.

Minden adoma egy kerek történet, mely egyént, osztályt, népfajt, kort és néha egész nemzetet jellemez; annyira, hogy akármit lehet travesztálni, csak adomát nem anélkül, hogy észre lehessen venni, hogy ez más nemzet életéből van átvéve; vagy korábban történtet az újabb korba áttenni; igen nehéz pedig újat teremteni, ami meg nem történt.

Csak két nemzet adomakörét hasonlítsuk össze, a németét a magyaréval, hogy ez éles különbségekről meggyőződjünk.

A német irodalom szerencsés egy oly sok éven át folytatott nagybecsű gyűjteménnyel bírhatni, minő a „Fliegende Blätter”, melynek adataiban a német nemzet életét, jellemét, szokásait sokkal hívebben látjuk lefestve, mint azt bármely „gründlich” [alapos] tudós doktor

etnográfája élénk bírná rajzolni. Azon folyóirat nem egyes humorizáló szerkesztő teremtménye, minők aztán vannak többen – melyek azonban az egyoldalúság *mellett* néha csak helyhez és időhöz alkalmazott humorral táplálkoznak –, hanem ezt az egész német nemzet elmencei segítik összeállítani élethű daguerreotypokban, miket a nép maga rajzolt, a nép maga autografizált.

Midőn aztán az élethű, csupán és kiválólag a német nemzetre ráillő adomákat sajátjainkkal – amik szintén nem gyártva, de gyűjtve vannak – összehasonlítjuk, akkor tűnik fel a kiegyenlíthetlen különbség a német és magyar nemzet egyes osztályainak jelleme, szokásai, felfogása, az intézmények alapjai, a közélet kerékvágásai és milliós apró körülmények között, melyek egymás mellett igen, de egymás *helyén* soha nem fognak állani.

Német törvénykönyv paragrafusait lehet magyarra fordítani és viszont, de adomáit, nemzeti életét egyik sem kölcsönözheti a másiknak.

A magyar néphumor éppoly önállóan fejlődött, mint más mívelt nemzeté. Már Priscus Rhetor Attila udvaránál is talált bohócokat, kik a hun király lakomáján az egybegyűlt vendégeket jó kedvre deríték; sőt, hogy maga Etele sem volt a humorisztikus ötletektől idegen, arról elég adatot szolgáltat a hagyomány, aminthogy a mai székelyek, kiknek hun eredetéből az utolsó körömszakadtáig nem engedünk el egy hajszálnyit is, máig is a legelmésebb ötletgazdag faja nemzetünknek.

Királyaink és főuraink később is tartottak bohócokat udvaruknál, akik közül nevezetesebbekül emlegeti a hagyomány Stibor vajdáét, Beckót; Mátyás királyét, Apaffy Mihályét, Bírót és Teleki Mihályét. Sőt Markalfot is nekünk tulajdonítják – rossz hangzású neve mellett –, mint aki Salamon király híres bolondja volt, csak az nem bizonyos, hogy vajon bölcs Salamoné-e avagy a magyar Salamon királyé, ki mint tudjuk, csak vénsége felé lett bölcs, ellenkezőleg azzal a palesztínaival. Szintén nagy híre volt Mária Terézia udvari bohócának, kit egy elmés kálvinis-

ta diák képviselt, s kiről a hagyomány igen elevenen ötleteket tartogatott fenn, minők a „Fiat voluntas tua”, s az INRI betűk megfordított tételének magyarázata: Insula Ráckevisensis Non datur Jesuitis, melynek az lett a vége, hogy a kegyes atyák nem nyerték meg káposztáskertnek azt a kicsi szigetecskét, mely valamivel nagyobb, mint Reuss-Schleiz Hercegség.

Ilyenformáknak tekinték egy időben a hegedősöket is, kik gyakran tréfás dalokat zengedeztek, hol a népnek a köztéren, hol a főuraknak a termekben; ezeknek egypár elkésett példányát feltaláljuk még Tinódiban és különösen Gyöngyösiben, ki félig belső inas, félig udvari költő, Szécsi Mária udvaránál olyanforma helyet foglalt ottan, hogy midőn hajlott korában versei döcögössé váltak, asszonyának e tréfás szavára: „Bizony, kend már nem Gyöngyösi, hanem Göröngyösi”, ezt felelheté vissza: „De ám kegyelmed sem murányi *Vénus* már, hanem murányi *vén hus!*”

Szintén az őshagyományok közé tartozik a Mátyás királyunkról adomakör. Galeotti is sokat feljegyezett róla, még többet tud a köznép, a cinkotai icce, a budai kutyavásár, a tétényi malomkő, a három kérdés. Mind magukon hordják azon kor zamatját, s legnagyobb részüknek nem leltem pendantjait semmi más nyelvű gyűjteményekben, és így bízást eredetiek, s már annyiban is kedvesebbek a velük egykorú más nyelvűeknél, hogy mentek az akkor széltében divatozott mosdatlan szájú scurrilitásoktól.

Ugyancsak Mátyás királyunkról találtam egy eddigéle nem ismert igen jó adomát a 17. században megjelent „Lirumberum Löffelstiel” című német gyűjteményben, mely e nagy királyunk igazságszeretétét hirdetvén, bizonyosan nem ráfogás.

Hasonlóan régi a Zrínyi Miklós által felhozott adoma a székelyről, kit az ördög visz a hátán. Kérdi tőle a szemközt találkozó társa:

- Komé, hová?
- Visz az ördög a pokolba.
- A bizony rossz.

– De még rosszabb lenne, ha ő ülne a nyakamba, s én vinném őt a pokolba!

Ez célzatul volt felhozva arra, hogy az akkor vitázó két nemzet melyikéhez szegődjék a magyar.

Ugyane korból való egy magyar főúr emlékverse bátyjához, ki az ellenpárthoz szított.

*Bátya, ne higyj e nemzetnek
Akármiképp hitegetnek,
Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpönyeged,
Pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája,*

*Nincsen abban semmi virtus,
Verje meg a Jézus Krisztus.*

Bizonyosan a törököt értette alatta.

Legrégibb kezdeményei mindenestre a néphumornak azon gúnyadomák, mik egy-egy veszett hírű falura költettek. A németeknél a schildaiak, a kalenburgerek azok, kikre minden megtörténhetetlen ostobaságot ráfogtak, tehát a polgári osztály; nálunk ehelyett a közrendűek osztottak a kölcsönös tréfákban. Rátót, Csökmő, Oláh-falu, Göcsej, Lédec, Kóka stb. hírhedettek a puskával furulyázás, a ketyegő fene, a kihúzott sárkány, a borsóra tett templom, a közös mente, Samu nadrágja, a megsütött szőlő s a fatális lencse történeteiről, amiket igen régen hosszú versbe is foglalva lehet hallani.

A magyar népadomák gyűjteményei közt legrégebnek tartom „Világbenca nevetséges történeteit”, amiknek nagy része ugyan igen észrevehetőleg fordítva van német és latin antológiákból; helyenkint ilyen kifejezéseket is találni benne, mint: „kereste őt kibékíteni” (suchte ihn zu besänftigen), azonban egynéhány mégis magán viseli a kor és faj bélyegét, minő például az, mikor a kálvinista diák be akart jutni Mária Terézia koronázási ünnepélyére. Az ajtónál őrt álló két gránátos – kiknek utasításul volt adva, hogy csak a zászlós urakat és azok cselédjeit bocsássák a terembe – megállíták, kérdeve:

Ki szolgálja?

Én a Zebaoth szolgálja vagyok – felelé a kandidátus.

Ismered azt az urat? – kérdi egyik gránátos a másiktól.

Felel rá a másik:

Bizonyosan valami erdélyi mágnás lesz, mert olyan furcsa neve van; eresszük be hozzá!

Ugyanebben találni a „ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes”, később politikai mottóvá is alakult történetet.

Később igen becses gyűjteményt bírnak e nemben: gróf Szirmay „Hungaria in parabolis”-ában, melynek különösen kéziratban levő példánya teli van a magyar néphumort jellemző eleven adatokkal. Ő is vett fel azok közé gúnydalokat, mint szintén Erdélyi János a népdal-gyűjteményébe. Jellemzetes pedig, hogy az a humorisztikus mű latin nyelven van írva.

Utóbb is foglalkoztak e téreni böngészettel Furkács Tamás, a tudós palóc s valamennyi naptárkészítő.

Azonban mindez csak tarlózat volt egy olyan mezőn, melynek termékenysége bámulatos.

Három év alatt egy gyűjteményben, egy folyóiratban és egy másfél éves hetilapban, eddigéle harmadfélezer eredeti magyar adomát volt alkalmam közrebocsátani; közel ezerre megy és folyvást növekszik a közlésre várakozók száma, legalább még ennyi, amit nagyon ismert

volta vagy csiklandós természete vagy egyéb tekintetek miatt félre kellett tennem. Több gyűjtemények, mint Vas Gereben, Hegedűs és Garaméi, az országgyűlési adomák szinte ezren túl szaporítják e számokat, és mindez nem csinált, nem gyártott munka, hanem egyenesen a magyar nép humorának felhívatlan nyilatkozványa.

Oly gazdag és oly kiválólag sajátos adománya a humorra ritka népnek van, mint a magyarnak. A mezei munkás azzal rövidíti munkaidejét, hogy társaival tréfásan kötődik, éles ítélőhatséggel fogja fel a nálánál nagyobbak gyöngeségeit s ártatlan tréfát adni és felvenni szeret. A középosztály kedélyes mulatozásainál egyik elmés ötlet a másikat éri; egyik adoma a másikat költi fel; néha reggelig folynak azok egymásból szakadatlan láncolatban; s a zöld asztalok komoly tanácskozmányai szolgáltak a leghumorosabb adomák eredetűl.

Ez adomákban él a nemzet kedélye. Aki ez adomák után a magyart nem tudja megismerni, annak gyöngye a feje, aki meg nem tudja szeretni, annak rossz a szíve.

A német adomákban főszerepet játszik a polgári osztály; e csendes, megszokott alaktalanságaihoz hű, lassan haladó osztály, melynek mulatságosabb részét filisztereknek csúfolják.

Nálunk a filiszterről nincs fogalom. A magyar kézműves, mesterember, akik között a néphumor különös kedvenceiül tűzte a derék csizmadiákat, éppen ellenkezőleg vállalkozó szelleméről nevezetes, s ami adoma ráragadt, az éppen ebből származott.

Mindkettőnek egyenlően természetes üldözője azonban a diák. Már ebben az egyben van némi találkozás a két nép között. A diákok hajlamai mindenütt igen egyformák. Azonban az intézmények itt is különbséget tesznek. A német tanulók egyletei, a burschenschaftok, divatos verekedéseik – az úgynevezett paukereyok –, virtuozitásuk a sörivásban, szabadabb közéletük, apró sipkájuk, ágyúszerű csizmáik, földig érő pipaszáruk vajmi más alakot adnak ez osztálynak, mint a mi konviktusba zárt tanulóink hosszú tógáikban, háromszögű kalapokkal, makrapipával, akiknek fufangjaik éppen abban élesültek, hogy a zárdai tilalmat mint játszhaszák ki; akiknek legációkba kelle járni, világiáratlanságuknál fogva éppen annyi balgaság és tréfa alkalmi közé; akiknek a vett sérelmeket nem lehet mindjárt éles schlägerekkel egymás arcára karmolni, hanem havakig el kell hordani, míg alkalom nyílik a tréfás és éppen azért sokkal élesebb megtorlásra.

A német diákból azután, ha fiatal éveit kitombolta, lesz derék hivatalnok, jámbor lelkész, úr, doktor és többnyire szentimentális ember.

A magyar diák azután lett jurátus, szolgabíró, táblabíró, pap és valamennyi minőségben mezei gazda.

Jurátusaink délceg hetykesége, patvaristáink gavalléros fufangjai – összekötve gyakran inasi alárendeltséggel – s az ezekből származó humoros helyzetek egészen hiányoznak a németnél, cserében az akadémiai élet adomáiért, amik nálunk idegenek.

Németországban csaknem oly rendes dolog doktornak lenni, mint nálunk táblabírónak, s ahogy amott a doktorfaj képezi a közvélemény túlsúlyát, úgy nálunk a táblabíró.

Ezt, egyiket sem lehet a másik népfaj humorába átültetni. Nálunk a doktor betegeket gyógyít, s nagy tiszteletben részesül. Amott a doktor képviseli a pedantériát, s rovására megy minden adoma, ami e tárgyból támad.

A németeknél a gerichtstafelbeisitzer hivatalos személy, kiről igen komolyan beszélnek; később elnevezik staatshoemorphoidariusnak – az övé minden penészszagú, tintapecsétetes adoma, ami az archívumok porával együtt kerül napvilágra. Nálunk a táblabíró egész középosztály, mely nemzetünket s intézményeinket apró hibáikban s nagy erényeikben képviseli.

Hol vannak a megyegyűlések, országgyűlések áldott reminiscenciái másutt, mint minálunk? A pártok által feljegyzett adomáktól kezdve egész a tisztújítások kortesi gúnydalsorozatáig egy történelmi képét alkotják azok a magyar nemzet közéletének, s tanúskodnak a szellem küzdelmeiről, mely egymaga még az, aki csatát nem vesztett nálunk még soha.

A németeknél igen bő tárgya a humornak a katonaujjoncok nehéz idomíthatósága. Ilyen adomákat a magyarban nem ismerek. De kifogyhatatlanok az adomák a huszár vitéségéről, a huszár büszkeségéről, csodatetteiről, tüzeréről és nyugalmáról s cifra ötleteiről. Huszárja más nemzetnek is van; de huszáradomája nincs. Cserében aztán nekünk meg vannak insurgens adomáink, amiknek nagyon jólesik, hogy német nationalgarde-erlebnisseket [katonaélményeket] kapnak maguk mellé útitársakul.

Még egy egész népfaj van mintegy beleolvadva a magyar nép humorába, mely akárhol megjelen, a tréfa és furcsaság jelképéül áll ott, a szegény, a jókedvű, a sokat tűró cigány. De sok jó órát szerzett a magyarnak a sok rossz nap alatt a szegény cigány!

Annak a humorisztikus szegénysége, annak a tréfás nyomorúsága, annak a gúnnal vegyes alázata, diogenesi bölcsészete, ázsiai lustasága, kifogyhatatlan fufangjai, ötletgazdag ravaszága, gyors észzrevételei – mennyi mesélnivalót hagytak az urak számára! A cigány mindig derültebb fele volt a nép életének.

Ami adomák azután egyéb népfajokról járnak szájról szájra nálunk, azok bizony csak kölcsönbe esnek; s különösen német szomszédainktól azokra sok revangeot nyerrünk, bár azok nem olyan ügyesek, mert ők nem kapnak bennünket úgy első kézből, mint mi őket.

Egészen különbözik pedig a magyar és német köznépi eszejárása, s más a világnézetéből eredő humor.

A magyar pór együgyűsége inkább tettetett, a németé inkább ráfogott; a német köznépi humorát saját népének válfajain élesíté (a szász, a bajor, a porosz és osztrák állandó tréfa tárgyai egymásnak; a sváb valamennyinek), ugyanezt a tárgyat a magyar köznépi itthon is bőven feltalálta. Legelőcsébb adomái azok, miket saját sanyarú viszonyai költöttek, s némely közülök egész kort rajzol, mint az a palóc mondása a szolgabíróhoz, kinek tanácsára a helység a nemzeti kölcsönre aláírt részvényeit Hirsch Jakabnak eladta: „Nem venné-e meg Jakab még az adónkat is? Jó olcsón eladnók!”

Még a két nemzet árnyoldalairól vett adomák is különbözök, a magyar proletár és a német egészen más légkörben élnek, emez a városi nép ravasz zsebmetszője, furcsa cinizmusával, obligát rongyosságával, sajátságos egyenlőségi utópiáival; amaz a puszták délceg fia, hetyke merényeiről, regényes kalandjairól nevezetes, amiknek a vége rendszeresen szomorú.

Hiányzik pedig egészen a magyar néphumorból a szójáték, amit egy talpraesett mondás így indokol: „a magyar nem szokott a szavával játszani”. A berlini szöveg-támogatók (Eckensteher) élcei, a híres bécsi bonmot-k nálunk egészen idegenek. Nagy ritkaságként van gyűjteményekben feljegyezve egypár, mi a néptől eredt; de azok is csak tréfák, mélyebb értelem nélkül és magasabb célzat nélkül, minők a németeké és franciáké; hanem a legjobb francia bonmot-k egyike tudomra magyartól eredett; egy francia diplomata ugyanis azt veté fel, hogy Franciaországnak Angliába lépni „il n’y a qu’un pas”, – a magyar erre azt felelte: „oui, le pas de Calais”².

Amit humorisztikus íróink nyújtottak szójátékokban, azok nagyon erőltetettek és éltelenek; különben sem akarom az irodalmi humort a néphumorról összezavarni, mely egymástól független, hiszen a világirodalom legszarkasztikusabb humoristáját, Cervantest a világ legpatetikusabb nemzete, a spanyol bírja sajátjául.

Nevezetes tanúságot tesznek még a magyar néphumorról a közmondások, virágos arabeszkeiben hasonlítanak a keleti népek, törökök, perzsák adomáihoz, de gunyos kifejezéseik azoktól különbözőkké teszik. Igen sokra fel lehetni a megfelelő közmondást a németben is, de szó szerint lefordítani egyiket sem tanácsos, ebben is füg-

getlen egymástól a két nemzet humora, bár a közönséges ember észjárása alapeszméiben oly sokszor találkozik is. Közmondásaink már igen kimerítő gyűjteményekben vannak összeszedve. Valamint igen elmés néptalányaink, mik közül mintegy ötszázat közölt már a Magyar nyelvészet rábaközi, ugocsai néptalányok cím alatt.

Ugyane humor nyilatkozatait leljük fel a népszokásokban, népmesékben; az utóbbiak közt különösen egy, melyet Csalóka Péter cím alatt hallottam még nagyon kis gyermekkoromban meséltetni; valódi pendantja Eulenspiegel csínyjainak anélkül, hogy azokból fordítva, másolva lenne, sőt népszokásainkkal annyira egyöntetű, hogy eredetiségére bizvást lehet hivatkozni, s amellet oly naiv fantáziával van elmesélve, hogy én nem mernék hasonló alkotására vállalkozni. Még ahol e mesék a tünneményes légkörbe átmennek, oda is átviszik magukkal a humoros zamatot; ezt még a tündéreknek is meg kell engedniök, hogy a magyar ember velük komázzék, aki sokkal nyíltszeműbb, semhogy akár a griffmadár, akár a rézkirály, akár más egyéb magasság láttára porba ejtse jó lelkiismerete önbizalmát.

Tekintetes Tudományos Akadémia!

A magyar néphumor tanulmánya elég fontos és elég mély arra, hogy a vele foglalkozás bármely hivatását komolyan vevő írónak szűgyenére ne váljék.

Ha engem valaki számadásra talál vonni: mi jögon foglalom a helyet derék szaktudósaink nagy tekintélyű sorában, nem fogom neki azt felelni, hogy íme írtam kilencvenegy kötet regényt és egyebet, mert azok valószínűleg néhány lustrum elmúltával Dugonicsnak azon kora előtt közkedvességű regényei szomszédtságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát, de fogom mondani azt: íme kötetekben gyűjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókor-nak; és ezek a kötetek élni fognak és tanúskodni, míg a magyar él; az pedig él – míg a világ áll.

JEGYZETEK

- 1 *Repülő Levelek* / Röplapok, humoros, gazdagon illusztrált német hetilap. 1845 és 1928 között a müncheni Braun & Schneider valamint 1929 és 1944 –a J. F. Schreiber Kiadónál jelent meg.)
- 2 Nehezen lefordítható szójáték: „Csak egy olyan szoros kis lépés, mint a calais-i szoros.”